

Pogátsa Zoltán

A feltétel nélküli alapjövedelem értelme és a finn kísérlet haszontalansága

Nemzetközi feltűnést keltett, amikor a finnek kétéves kísérletbe fogtak a Feltétel Nélküli Alapjövedelem (FNA) tesztelésére. A mindenkinek alanyi jogon járó állami juttatással kapcsolatos viták sokáig elméleti síkon folytak, a modellt ténylegesen tesztelni csak nyugati kisvárosok (mint például a hollandiai Utrecht) merték, de próbálkoztak vele nagyon elzárt vidékeken (Namíbia, India rurális térségeiben) is, az ellenzőknek könnyű alapot adva arra, hogy elutasítsák az úgymond más kultúrájú közegben levont következtetéseket. A finneké volt az első, nemzeti szinten kezdeményezett, első világbeli kísérlet. Itt merült fel először, hogy sikeres tesztelés esetén egy komplett nyugati nemzet, sőt egy fejlett társadalom bevezetné a feltétel nélküli alapjövedelmet. Aztán egyszer csak újabb megdöbentő hír járta be a nemzetközi sajtót: a kísérlet látszólag minden előzetes vita nélkül hirtelen abbamaradt. Később némileg korrigáltak: egyszerűen csak nem hosszabbítják meg. Ezzel vége volna az FNA-történetnek? Lehet, hogy megbukott? Aligha. Jelen tanulmányban a finn FNA-kísérlet tanulságait elemezzük.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk: a finn kísérlet nem hozhatott volna sem pozitív, sem negatív eredményt, ugyanis eleve semmi értelme nem volt. Egy kétezres közösségen tesztelte volna egy olyan koncepció érvényességét, működését, hatásait, mintegy két éven keresztül, amelyet alapvetően arra találtak ki, hogy nagyon hosszú távon és a teljes társadalom egészében fejtsen ki rendszerszintű transzformatív hatást. A finn kísérlet viszont figyelmen kívül hagyta ezt a tágabb kontextust, egy képzeletbeli policy toolbox egyik beavatkozásaként kezelve az FNA-t. Tehát így, ebben a formában alkalmatlan volt a koncepció érdemi modellezésére.

A „miért?” feltárásához először meg kell értenünk, mi is a Feltétel Nélküli Alapjövedelem. A javaslat alapján minden állampolgár (más verziók szerint csak minden felnőtt) havonta kap egy alapvető kiadásokra elégséges

jövedelmet az államtól, feltételek és ellentételezés nélkül. A juttatás célja, hogy megteremtse az állampolgárok alapvető biztonságát. Ezzel párhuzamosan megszűnne a dzsungelszerűen bonyolult szociálpolitikai rendszer összes támogatása, többek között a nyugdíjak, hiszen az új, általános alapvető jövedelem ezeket is helyettesítené. Új forrásokra tehát nem lenne szükség, a modell már kifizetett pénzeket használna fel, így akár egy közepesen fejlett ország esetében is finanszírozható lenne. Emellett jelentősen spórolna a bürokrácián, hiszen meg lehetne szüntetni a jelenlegi, diszkrecionális szociálpolitikai juttatásokat adminisztráló apparátust is. Ezenfelül javulna az átláthatóság, egyrészt mivel nem lehetne klienseket favorizálni, hiszen a juttatás mindenkinek alanyi jogon jár, másrészt pedig minden állampolgárról elmondható lenne, hogy biztosított az alapvető fizikai és szociális biztonsága, saját sorsáért tehát ő maga felelős. Nem meglepő, hogy a gazdasági radikális jobb, a libertáriánusok (például maga Milton Friedman) is támogatták az FNA gondolatát.

A finn kísérlet azt sejteti, hogy az FNA ugyanolyan, mint bármely más szociálpolitikai intézkedés: kis mintán tesztelik, aztán ha hasznosnak bizonyul, országos szinten is bevezetik. Az FNA-konceptió azonban nem egyszerűen egy újabb szakpolitikai lépés akar lenni, a meglévő szocpol eszköztár további eleme, hanem gyökeresen, mondhatnánk rendszerszerűen kívánja átalakítani az emberi kapcsolatokat a munka világában, magát a munka fogalmát, sőt végső soron azt, hogy mit is gondolunk az emberről, annak motivációiról, kreativitásáról, humánumának lényegéről.

Mindennek a megértéséhez először is meg kell vizsgálnunk a munkahelyi kapcsolatokat a kapitalista társadalomban. Kiindulópontunk az lehet, hogy az ilyen társadalmakban egyesek tőketulajdonosok, azaz részben vagy egészben övék a vállalat. Vagy közvetlenül, vagy menedzsereik útján hatalmat gyakorolnak a munkavállalók felett, akik azért kénytelenek náluk dolgozni, mert nekik nincs megfelelő mennyiségű tőkékjük ahhoz, hogy maguk is vállalatulajdonossá váljanak. A munkavállaló tehát kénytelen valahol munkát vállalni, hiszen ha nem teszi, képtelen lesz visszafizetni a hiteleit, eltartani magát és családját, és idővel az utcára kerül. A kapitalista társadalmakban a munka tehát kényszer. A munkaadó fizikailag rendelkezik a munkavállalóval, korlátozza abban, hogy hol tartózkodhat és ott mit csinálhat. 2011–2012-ben a Gallup elkészítette minden idők legrészletesebb felmérését arról, hogy a világ 142 országában mit éreznek az alkalmazottak a saját munkájukkal kapcsolatban. Az eredmények szerint a munkavállalók 87%-a nem élvezi, amit a munkahelyén csinálnia

kell. Az általa létrehozott termékhez, szolgáltatáshoz érzelmileg nem kötődik, pontosan tudja, hogy az másnak termel profitot. Márpedig ha a túlórákat, a hazavitt munkát, a felkészülést és a munkába való eljutást is beleszámítjuk, teljesen egyértelmű, hogy ébren töltött életünk nagyobbik részét munkahelyünk szolgálatában töltjük, mégpedig olyan feladatok végzésével, amelyeket nem szeretünk és csak kényszerből végzünk. Ha nagyon őszintén vizsgáljuk a kérdést, életünk nagy részében szükségből lemondunk arról az alapvető szabadságjogunkról, hogy ott és azt csináljuk, amit szeretnénk.

A kapitalizmus szerelmesei, a piaci fundamentalisták ezen a ponton közbevetik, hogy nem feltétlenül kell alkalmazottnak maradni, bárki vállalkozhat. Aki nem teszi, az önkéntesen választja a „bérrabszolgaságot”, megéri neki, mivel nem kíván kockáztatni. Ez azonban nem igaz. A nagyvállalati szektor által dominált modern kapitalizmusban nagyon magasak a piacra lépési korlátok. A Kaufmann Alapítvány szerint az USA-ban például egy átlagos startup-vállalkozás létrehozásának költsége 30 000 dollár. Jelentős tőkével, tudással és kapcsolatrendszerrel (ezek is pénzbe kerülnek) kell tehát valakinek rendelkeznie ahhoz, hogy vállalkozhasson. Kutatások szerint a sikeres vállalkozókat nem a tehetségük köti össze, nem is vállalkozószellemük vagy egyéb hasonló tulajdonságuk, hanem az, hogy megengedhetik maguknak, hogy az első három-négy cégük bedőljön, míg az ötödik sikeres lesz.¹ Átlagosan ugyanis ennyi kudarcot él át egy vállalkozó, mire első vállalkozása befut. Nyilvánvaló, hogy ezt megengedheti magának az, aki örököl valamennyit, de az, akire a szülei nem tudtak tőkét hagyni, nem. Banki hitelhez is csak akkor jut az ember, ha valamilyen fedezetet fel tud mutatni. Nem véletlen, hogy a Global Entrepreneurship Monitor szerint az új vállalkozások tőkéjének több mint 80%-át saját vagy rokoni kölcsön fedezi! Az öröklés tehát a kapitalizmus meghatározó logikai eleme, márpedig az elmúlt évtizedekben a neoliberalizmus leépítette az örökösödési adókat.

1 Black, Sandra E. – Paul J. Devereux – Kaveh Majlesi: *On the Origins of Risk Taking*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2015. (NBER Working Papers); Blanchflower, David G. – Andrew J. Oswald: “What makes an entrepreneur?” *Journal of Labour Economics* 16 (1998): 26–60.; Roskes, Marieke: “Constraints that help or hinder creative performance: A motivational approach.” *Creativity and Innovation Management* 24, 2. sz. (2015): 197–206.; Xu, Hongwei – Martin Ruef: “The myth of the risk tolerant entrepreneur.” *Strategic organisation* (SAGE) 4, 2. sz. (2004): 331–355.

A másik lehetőség az lenne, ha az alkalmazott béréből összegyűjti a vállalkozásra valót. Ehhez azonban megfelelő bérek kellene. Ismert módon a kapitalizmus korai, „dickensinek” is becézett korszakában a munkások bérei épp hogy fedezték a megélhetést, de sokszor még csak azt sem. A főáramú neoklasszikus közgazdaságtan – szemben a keynesiánussal és más iskolákkal – ellenzi a minimálbért, azaz elviekben is támogatja, hogy ne legyen alsó korlátja a bérszínvonalnak, így az akár az egészség vagy a társadalmilag elfogadott életvitel fenntartásához szükséges megélhetési minimumszint alá is mehessen. Thomas Piketty, a híres francia közgazdász *A tőke a huszonegyedik században*² című munkájában kimutatta, hogy a gazdaságban megtermelt hozzáadott értékből tisztességesen magas béreket csak a második világháború utáni időszakban, a jóléti államok korszakában fizettek a munkavállalóknak. Ekkor nemcsak a minimálbér-szabályozást alkalmazták, hanem a szakszervezetek jogosítványai és ebből adódóan tagsága és támogatottsága is erős volt. Az egységesen fellépő munkavállalók pedig a hozzáadott érték magasabb hányadát voltak képesek saját maguk számára kikényszeríteni, természetesen a profit kárára.

A hetvenes évektől a neoliberais kormányzatok eltörölték a minimálbér-szabályozásokat, vagy elértéktelenítették annak összegét. A szakszervezetek jogosítványait és finanszírozását drámaian meggyengítették. Piketty francia, brit és amerikai adatokon keresztül mutatja be, hogy a munkavállalók béaránya a megtermelt hozzáadott értéken, a GDP-n belül ekkor ismét csökkenésnek indul. Duménil és Lévy még érdekesebb eredményre jut: a teljes bértömeget megbontva azt találják, hogy a neoliberalizmus évtizedeiben (1975–2008) a magas jövedelmű menedzserek bérei az egekbe szöknek, azaz ők a növekvő profitarányt zsebre tévő tőketulajdonosok szövetségeseivé válnak, míg az alsó 95% béaránya még radikálisabban zuhan.³ Ismét kialakul a dolgozó szegények széles rétege, akiket Standing nyomán prekariátusnak nevezünk: a diákmunkások, a gyakornokok, a szezonálisan vagy feketén foglalkoztatottak, a kölcsönmunkaerő, az alkalmi és részmunkából élők, TB nélküli vendégmunkások, kényszervállalkozók, projektről projektre foglalkoztatottak, szabadúszók...⁴ Különösen rosszul érinti ez a folyamat

2 Piketty, Thomas: *Capital in the Twenty-first Century*. Cambridge, MA–London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2014, 1.2. ábra, 40.

3 Duménil, Gérard – Dominique Lévy: *The Crisis of Neoliberalism*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.

4 Standing, Guy: *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic, 2011.

a nőket – akiknek nemcsak munkahelyi pozíciója gyengébb, de akikre az otthoni ápolás és gondoskodás, a munkaerő újratermelésének feladata is hárul⁵ –, valamint a diszkriminációt elszenvedő idősebb munkavállalókat és a megkülönböztetett kisebbségek tagjait.

Ezzel egy időben ráadásul a neoliberalizmus leépíti a megelőző jóléti korszakban bevezetett ingyenes általános oktatási, egészségügyi, szocpol- és nyugdíjrendszert is, rákényszerítve a munkavállalókat, hogy alacsonyabb arányú jövedelmükből még félre is tegyenek. A tőke tulajdonlása tehát egyre inkább egy szűk réteg, az elsősorban öröklésre alapozó – Piketty kifejezésével élve – „szupergazdag” családok kiváltsága lesz. Ők jövedelmük jelentős részét offshore csatornákon keresztül az adórendszer elől is eltitkolják.⁶ A munka világában a társadalmi viszonyok tehát bebetonozódnak, leáll a társadalmi mobilitás. A kizsákmányolók kizsákmányolók, a kizsákmányoltak kizsákmányoltak maradnak. Nemcsak a bérek, de a munkakörülmények, a munkahelyi biztonság is romlik.

A Feltétel Nélküli Alapjövedelem ezen az igazságtalan rendszeren hivatott javítani anélkül, hogy a szélsőbal által várva várt, de soha el nem jövő antikapitalista forradalmat kellene megvárjunk. Alapvetően két nagy csoportnak ad támogatást: azoknak, akik munkában állnak, és azoknak, akiknek nincs munkájuk. Azaz a társadalom többségének, kivéve a tőketulajdonosokat és a magas fizetésű menedzseri (politikus, stróman, celeb stb.) réteget. Vegyük sorra, hogyan történik ez.

Először is azok, akik már alkalmazásban állnak, az FNA bevezetése után a főnökeikkel szemben sokkal erősebb alkupozícióba kerülnek. Gondoljunk csak bele: ha a munkavállalók bizton számíthatnak rá, hogy akármikor otthagyhathják őket megalázó főnöküket, értelmetlen és kiszipolyozó munkájukat, sokkal nagyobb magabiztossággal lépnek fel a munkahelyükön. Az elmúlt évtizedekben összeroppant szakszervezetek ismét megerősödhetnek, hiszen a foglalkoztatottak erélyesebben léphetnek fel, akár sokkal magasabb béreket követelve maguknak. Ahogy azt Thomas Piketty, vagy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet⁷ is bemutatta: gyenge

5 Gregor Anikó – Eszter Kováts: *Women's Affairs 2018 – Expectations towards women and women's expectations in Hungary*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung, 2018.

6 Zucman, Gabriel. *La richesse cachée des nations: Enquete sur les paradis fiscaux*. Paris: Le Seuil, 2014.

7 International Labour Organisation: *Global Wage Report 2008/9: Minimum wages and collective bargaining, towards policy clearance*. Geneva: International Labour Organisation, 2008, 33.

szakszervezet egyenlő alacsonyabb bér, erős szakszervezet egyenlő magasabb bér. Az FNA bevezetése utáni szakszervezeti erősödés tehát sokkal jobb minőségű, tiszteletteljesebb és magasabb bérezésű munkahelyeket eredményezne, a munkahelyi légkör általános javulását, valamint közelebb kerülnénk a munkahelyi demokrácia kívánt állapotához. Az FNA-val tehát nemcsak azok járnak jól, akiknek nincs munkajövedelmük, hanem azok is, akik dolgoznak.

Ezen a ponton megjegyeznénk, hogy álláspontunk szerint a munkában állóknak nem kellene FNA-t kapniuk, csak azoknak, akiknek nincs munkája. Egyrészt azért, mert a bérek ilyenét állami megtámogatását a tapasztalatok szerint a cégek egyszerűen lenyelik: ennyivel lassabban növelik a béreket. Ráadásul ha nem kell adni ezt a juttatást – amely tehát ténylegesen inkább az erre nem szoruló vállalkozót támogatja –, akkor a teljes FNA-költségvetés radikálisan csökken össznemzeti szinten, azaz bőven megengedheti magának már egy közepesen fejlett ország is. Nemcsak a gazdag Finnország, de akár Magyarország is. A finn kísérlet is ezt a logikát követte: 25 és 58 év közötti munkanélkülieknek adott havonta 560 eurót. Nem volt elvárás a munkakeresés, igaz, az is kapta tovább a támogatást, aki közben munkaviszonyt létesített. (Ez utóbbi miatt még értelmezhetetlenebbé vált a kísérlet.)

Nyilvánvalóan jobban jár az FNA-val az, akinek nincs munkája. A munkanélküliekkel kapcsolatos viták már évtizedek óta egyfajta morális síkon zajlanak: a gazdasági szélsőjobb nézetei szerint munka mindig akad, aki nem dolgozik, az nem is akar, tehát lusta, magára vessen. A szociáldemokrata álláspont szerint viszont a piacgazdaság működésének része, hogy bizonyos periódusokban, vagy az ország hátrányosabb helyzetű térségeiben akár tartósan nincs munkalehetőség. Ráadásul a megélhetést is biztosító munka képesítést, végzettséget igényel, a munkába jutáshoz pedig közösségi közlekedésre van szükség. Ezenkívül sokan otthon ápolt családtagjaik miatt nem vállalhatnak munkát, és még sorolhatnánk. Ismert jelenség, hogy tartós munkanélküliség esetén leépül az egészség, a pszichoszociális integritás, szenvedélybetegségek és depresszió üti fel a fejét, az önértékelés csorbát szenved, a kapcsolatrendszer leépül. A tartósan munkanélküli polgár tehát a gazdaság egésze szempontjából sem marad a társadalom hasznos tagja, sőt deviánssá válhat, így a munkanélküliek munkaképességének megőrzése közösségi érdek is. Ezért alakult ki a jóléti állam időszakában a munkanélküli segély és a többi szociális jövedelem. A feltétel nélküli jövedelem ezeket váltaná fel, alanyi jogon és univerzálisan.

Ha egy alapvető, megfelelően magas, de nem túlzottan magas összeget FNA formájában mindenki megkaphatna, a társadalom biztosítaná az egyén számára a munkaképesség és a személyes integritás megőrzéséhez szükséges alapfeltételeket. Ezek után a piaci liberálisok is joggal kérhetnék rajta számon, hogy megtesz-e mindent saját sorsának javításáért, hiszen a közösség a maga részéről már megtette a magáét, védőhálót feszített ki alá.

A feltétel nélküli alapjövedelemmel kapcsolatban elhangzó leggyakoribb ellenérv, hogy az „ingyen pénz” kontraproduktív, eltunyulnak a polgárok, ha munka nélkül jutnak jövedelemhez. Ez az ellenvetés olyan kérdések végiggondolására kényszerít minket, hogy az ember alapvetően jó vagy rossz-e, mi a nevelés szerepe, hogy mi a munka, és mi a különbség a kreatív és a megélhetési kényszerből végzett foglalatosságok között.

A vita alapja a neveléssel kapcsolatos nézetek különbségeiben keresendő. A hagyományos nevelési minta a „szigorú apa” képét veszi alapul, ahol azt feltételezzük, hogy fegyelem, szabályok, felelősségre vonás nélkül a gyerek lusta és haszontalan felnőtté válik, aki nem állja meg a helyét egy kegyetlen és veszélyes és atomizált világban. Ezért az embereket kemény kézzel kell tartani és felülről lefelé irányuló szabályokkal rá kell őket szorítani arra, hogy a társadalom hasznos tagjai legyenek. A világban a dolgok egyértelműen jók vagy rosszak, a döntés az egyén kezében van. A jó ember megtanulta, mi a jó és mi a rossz, alkalmazkodik, és szorgalmasan, morálisan élve prosperál bármely helyzetben. A rossz ember lusta, henye, ezért magára vessen, ha elszegényedik. Ebben a gondolati világban immorális az embereknek szociális támogatást adni, amelyet nem érdemeltek meg, amelyért nem dolgoztak meg, mert nem fejlődik ki az önfegyelmük, másoktól függővé válnak és erkölcstelenné. A társadalmi juttatás „pazarlás”, mindenki képes a megélhetésre, ha nem „kényelmesíti el” a szociális juttatás.

A másik nevelési nézet, a „törődés” (nurture) azon alapszik, hogy az emberben ott van a kreatív munkára való képesség és akarat, a nevelés célja pedig egy egyenlő, partneri viszonyon keresztül a motiváció megteremtése, annak bemutatása, hogy az értelmes munka örömet okoz, melyre a felnövekvő gyermek vagy akár a felnőtt is rátalálhat. Lusta ember nincs, csak olyan, akinek nem mutatták meg az értelmes, motiváló munkát. Ezen nézet szerint a külvilág nem tökéletesen strukturált, nem versenysemleges, hanem igen komoly kényszerek hatnak ránk, melyeket egyedül, segítség nélkül képtelenek vagyunk meghaladni. Éppen ezért mindenkinek támogatásra, a nehéz periódusokban védelemre van szüksége a társadalom többi

tagjától. Védelemre, amiként gyermekeinket óvjuk a biztonsági övvel, a cigarettázástól vagy a mérgező ételektől.

Érdeemes megfigyelni, hogy míg a „szigorú apa”-világnézet egyértelműen maskulin, addig a „törődés”-nézet ennek ellentételezéseként nem helyezi valamifajta női princípiumba a törődés folyamatát, hanem mindkét nem részvételében gondolkodik! A szülők közös feladata, hogy törődve neveljék fel gyermeküket, hogy azok is más emberekkel törődő felnőttekké válhassanak. A törődés alapja az egyébként nem ösztönös empátia, amely azonban tanulható és tanulandó kompetencia.

A törődő megközelítés emberképe a megelégedett, boldog egyén, aki mások felé is pozitívan fordul. A boldogság és a pozitív hozzáállás tehát érték. Nem büntetni akar, elvárni és felelősségre vonni, hanem támogatni, rásegíteni. Ehhez persze a segítettnek is szabadnak kell maradnia és nem kontrollálnak, mint a „szigorú apa”-világképben.

A törődő ember nem gondolja, hogy mindig mindent ki vagy meg kell érdemelni. Aki kap, az adni is fog később. Ahol nincs meg a lehetőség a teljesítményre, ott az elvárás elnyom és kárt okoz a pszichének. A törődő ember *fair*, ezért a másik emberhez is *fair* módon közelít. Példával segít, nem pedig be nem tartott moralizálással. A törődés alapja a kétirányú kommunikáció, a közös előrehaladás, szemben a „szigorú apa”-megközelítés egyirányú, top down uralásával. Az őszinte kommunikáció tehát a bizalomhoz hasonlóan érték.

A törődő megközelítés közösséget épít, közösségben tudja csak elképzelni az egyént és ezen belül az egyéni kezdeményezést. A közösségépítés és az együttműködés tehát számára érték.

*

Alapvetően ezen a kétfajta ember-, világ- és közösségképen alapul a jobb-bal politikai osztat. A gazdasági tengelyen a piaci fundamentalisták a szigorú apaképben hisznek, a jóléti állam hívei a törődésben. A kulturális tengelyen a zárt és elnyomó társadalom hívei a szigorú apában, a nyílt és befogadó társadalom hívei a törődésben. A törődés az északi modell pszichológiai alapja, a szigorú apa a neoliberalizmusé.

A feltétel nélküli alapjövedelmet is érdemes ebben a dichotómiában értelmezni. Aki azt gondolja, hogy az „ingyenpénz elkényelmesít”, azt „élősködésre” használják, az a „szigorú apa”-paradigmában szemléli a világot.

Úgy látja, az emberek alapvetően rosszak és lusták, produktívá, proaktívá, a közösség hasznos tagjává csak a kényszer teheti őket.

A törődő hozzáállás hívei viszont az FNA-t a lehetőség megadásának látják. Az ember nem arra teremtetett ugyanis, hogy cél nélkül vegetáljon egy, a fizikai megélhetéshez éppen elégséges szinten. Előbb-utóbb hasznos és értelmes feladatot fog keresni magának. A jól kalibrált FNA csupán alapszükségleteket elégít ki, így az emberek dolgozni akarnak majd. Ám csak olyan értelmes munkára kaphatók, amely van annyira jövedelmező, hogy a minimálisnál magasabb szükségleteiket, sőt vágyaikat is kielégíthessék (például technikai eszközök vagy nagyobb lakás, kert vásárlása, gyereknevelés, utazás, szórakozás). Ezekre az FNA-pénz már nem lenne elég, így céljaik eléréséhez munkát kellene vállalniuk, de az addigiaknál jóval értelmesebb munkát – éppen az FNA szélesebb hatásai miatt, ahogy azt fentebb részleteztük: az FNA-t mint alternatívát biztosan és hosszabb távon maguk alatt tudók nem fognak értelmetlen és megalázó munkákat elvállalni. Ám ez a hatás csak akkor érvényesül, ha a társadalom minden tagja biztos lehet benne, hogy az FNA hosszabb távon is ott lesz. Ezt a hatást egy rövid távú és korlátozott körű FNA-kísérlet nem képes szimulálni.

Honnan tudjuk, hogy lesz-e elég értelmes és önbecsülést adó munka? –merülhet fel jogosan a kérdés. A válasz az automatizációval kapcsolatos vitákban keresendő. Már a 19. században is felmerült, hogy a gépesítéssel az emberi munkahelyek fokozatosan eltűnnek, és a társadalom nagy része megélhetés nélkül marad. Hogy ez nem lett így, az alapvetően a hatalmas szolgáltatászektor létrejöttének, valamint a jóléti államnak köszönhető. Az ipari munkahelyek ugyanis a munkapiac negyedére, a mezőgazdasági munkák még ennél is kisebb arányra szorultak vissza. A huszadik század második felére a modern társadalmakban a legtöbben már a munkapiac kétharmadát kitevő szolgáltatási területen dolgoztak, illetve az újrafinanszírozásból fenntartott állami, önkormányzati és civil szektorokban, amikor az ingyenes oktatást, egészségügyet, a szociálpolitikát és a közösségi közlekedést a társadalom egészére kiterjesztették. E folyamatból kiemelendő a munka fogalmának folyamatos változása. Sok huszadik századi állás a tizenkilencedik században vagy egyáltalán nem is létezett (például *szociális munkás, metróellenőr, programozó*), vagy nem tartották munkának (például *óvónő, pszichológus, idősgondozó*), a háztartások feladatai közé sorolták. A jóléti állami korszak teljes foglalkoztatottságát, illetve korunk még mindig magas foglalkoztatási szintjét az ipar technológiai fejlődésével, az automatizációval szemben csupán azért voltunk képesek fenntartani, mert

olyan feladatokat kategorizáltunk be vagy át megélhetést jelentő munkává, melyek korábban nem tartoztak oda.

Ez a folyamat manapság is folytatódik, sőt gyorsul.⁸ Az automatizáció a kutatások szerint a következő évtizedekben szinte minden olyan munkahelyet megszüntet, amely rutinizálható, legyen az kék vagy fehér galléros. A fizikai munkák többségét tehát robotok és algoritmusok fogják végezni. Ebben a kontextusban nem meglepő, hogy sok technológiai vezető, így például Mark Zuckerberg is az FNA híve. Ami az ember számára megmarad, az a magasabb hozzáadott értékű munka, ezen belül is elsősorban az úgynevezett rózsaszín galléros, „embertől emberig” típusú munkahelyek. Ezeket a munkákat jelenleg többségében nők végzik, ezért nevezik őket rózsaszínnek, ám ennek a jövőben egyáltalán nem kell így lennie.

Ezzel korunk kapitalizmusának alapdilemmájához érkeztünk. Amennyiben a munka fogalmát az eddigiek szerint értelmezzük, a gazdaságban előállított termékek és szolgáltatások megvásárlására nem lesz elég munkajövedelemmel rendelkező fogyasztó. Ideig-óráig ez magán- és államadósság generálásából pótolható, ahogyan azt a világgazdaságban jó ideje megfigyelhetjük. De valójában világos, hogy hosszabb távon csak a magas hozzáadott értékű és „embertől emberig” típusú feladatok munkapiaci bevonása lehet a megoldás. Nem kamu munkahelyekről van itt szó, hanem olyan, nagyon is szükséges területekről, mint az idős- és gyermekgondozás, az egészségápolás, az emberek pszicho-szociális egyensúlyának megőrzése, a kreativitás fejlesztése stb. Azaz többségében olyan értelmes, emberi kapcsolódást lehetővé tevő, hasznos célt és kötődést adó munkahelyekről, amelyek közben élhetőbbé, harmonikusabbá, egyenlőbbé teszik a társadalmunkat a sokkal több, majdhogynem mindenki számára hozzáférhető idősgondozóval, pszichológussal, speciális nevelőtanárral, jógaoktatóval...

Ezeknek a munkahelyeknek a többsége csak úgy finanszírozható, ha azt társadalmi újraelosztás támasztja alá. A jövedelmek jelenlegi koncentrációja mellett az emberek nagy része nem engedheti meg magának ezen szolgáltatásokat. Vagyis az állam kénytelen lesz bővíteni az általa finanszírozott állások körét. Ekkor viszont megalapozottnak tűnhet a kétszintű rendszer: azok, akik nem dolgoznak, egy alapfokú megélhetést adó, feltétel nélküli alapjövedelmet kapnának, az állam által finanszírozott, értelmes rózsaszín munkahelyeket betöltők pedig egy magasabb szintű bért.

8 Frey, Carl Benedikt – Michael A. Osborne: *The Future of Employment: How susceptible are jobs to computerisation?* Oxford: Oxford University, 2013.

Érdekes módon tehát ezen a ponton összeér az FNA és az állami keresletbővítés keynesi gondolata. A 2008-as válság óta a jegybankok úgy próbálták fenntartani a keresletet a gazdaságban, hogy olcsó pénzt bocsátottak a kereskedelmi bankok rendelkezésére, amelyek azonban válság idején nem nagyon hiteleznek, hiszen kénytelenek szigorítani addig kockázatos hitelnyújtási gyakorlatukat. A jegybankok ekkor közvetlen módon vállalati kötvényeket kezdenek vásárolni, ami viszont elképesztő módon eltorzítja a piacgazdaságot: a jegybanknak nyilván nem lehet feladata, hogy tulajdonosává váljon az elvileg magángazdaságnak. Nem vezetne-e az árak összeomlásához, ha egyszer csak piacra dobna a nagy mennyiségben felvásárolt kötvényeit? Közgazdász kutatók úgy találták, hogy a fentiekkel, sőt a válságkezelés szempontjából teljesen hatékonytalan adócsökkentéssel szemben is a legjobb megoldás az, amikor az állam közvetlenül élelmiszerjegyeket ad a polgároknak.⁹ Ezeknek az Amerikában *food stamps*nek nevezett juttatásoknak volt ugyanis a legnagyobb továbbterjedő (multiplikátor) hatása a gazdaságban, a kereslet élénkítésén keresztül ezek teremtették a legtöbb további munkahelyet. Milton Friedman, a gondolat első megfogalmazója a „helikopterről ledobott pénz”-ként (*helicopter money*) ábrázolja a gondolatot,¹⁰ mások „népi mennyiségi könnyítésnek” (*people’s quantitative easing*), nevezték el az eljárást, a jegybankok pénzmennyiségi bővítési gyakorlatára utalva.

A finn modellkísérlet elégtelensége

Mit képes modellezni mindebből a rendszerszintű komplexitásból, a korszakváltó paradigmatisztikus váltásból egy kétezer résztvevővel végzett, mindösszesen két évet felölelő kutatás? Semmit. Se nem elég széles körű, se nem elég hosszú távú ígéret ahhoz, hogy az említett folyamatok a munkapiacra beinduljanak. Egy kétéves ígérvényért nem konfrontálódunk a munkahelyünkön, kétezer ember pedig kevés rendszerszintű változások beindításához. Egy ilyen szűken megtervezett kísérlet azt a benyomást erősíti a külső megfigyelőben, hogy az FNA-dilemma lényege, hogy dolgoznak-e mellette az emberek, nem pedig az, hogy milyen munkát végeznek és mennyiért. Azaz a kísérlet fókuszát, az FNA lehetséges

9 Gravelle, Jane G. – Thomas L. Hungerford – Marc Labonte: *Economic stimulus: Issues and Policies*. Washington DC: Congressional Research Service, 2009.

10 Friedman, Milton: „The optimum quantity of money.” In Milton Friedman: *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*. Chicago: Macmillan, 1969, 1–50.

értelmezési keretét eleve beszorítja a ma létező, alapvetően konzervatív, kizsákmányoló és elnyomó munkahely és munkapiac világába. Aki tehát a finn FNA-kísérletet kezdeményezte, vagy nem értette annak mélyebb aspirációit, vagy tudatosan diszkreditálni próbálta.

Jobb is, hogy ennek a nonszensz paródiának vége.

Irodalom

- Black, Sandra E. – Paul J. Devereux – Kaveh Majlesi: *On the Origins of Risk Taking*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2015. (NBER Working Papers).
- Blanchflower, David G. – Andrew J. Oswald: “What makes an entrepreneur?” *Journal of Labour Economics* 16 (1998): 26–60.
- Duménil, Gérard – Dominique Lévy: *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.
- Duménil, Gérard – Dominique Lévy: *The Crisis of Neoliberalism*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.
- Frey, Carl Benedikt – Michael A. Osborne: *The Future of Employment: How susceptible are jobs to computerisation?* Oxford: Oxford University, 2013.
- Friedman, Milton: “The optimum quantity of money.” In Milton Friedman: *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*. Chicago: Macmillan, 1969, 1–50.
- Gravelle, Jane G. – Thomas L. Hungerford – Marc Labonte: *Economic stimulus: Issues and Policies*. Washington DC: Congressional Research Service, 2009.
- Gregor Anikó – Eszter Kováts: *Women’s Affairs 2018 – Expectations towards women and women’s expectations in Hungary*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung, 2018.
- International Labour Organisation: *Global Wage Report 2008/9: Minimum wages and collective bargaining, towards policy clearance*. Geneva: International Labour Organisation, 2008.
- Piketty, Thomas: *Capital in the Twenty-first Century*. Cambridge, MA–London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2014.
- Piketty, Thomas: *A tőke a 21. században*. Fordította Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest: Kossuth, 2015.